

Håkon og Skule

Svar til Hans Jacob Orning og Knut Arstad¹

Sverre Bagge

Professor emeritus ved Universitetet i Bergen

Dr.philos., 1980

sverre.bagge@uib.no

Ikke uventet har Hans Jacob Orning innvendinger mot min artikkel om konflikten mellom Håkon og Skule.² Håkon hadde ikke større institusjonell legitimitet enn Skule, og klare tronfølgeregler og enekongedømme var ikke årsak til at borgerkrigene tok slutt. Orning begrunner disse påstandene med en analyse av konflikten mellom de to og med en mer generell diskusjon om det norske samfunnet i middelalderen.³

Når det gjelder institusjonell legitimitet, konstaterer Orning at Skules nederlag i Oslo var mer alvorlig enn Håkons ved Låke. I tillegg var Håkon usedvanlig heldig, både fordi han klarte å komme så raskt til Oslo, og fordi hans overraskende angrep var så vellykket – de fleste tidligere forsøk på å erobre byen hadde vært mislykket. Etter seieren ved Låke hadde Skule kontroll over Østlandet, og hadde han også seiret i Oslo, kunne han ha avgjort konflikten til sin fordel. Dermed blir militær seier avgjørende, ikke legitimitet.

Som jeg antyder i artikkelen, vil jeg ikke utelukke at Skule kunne ha vunnet.⁴ Orning har også rett i at Håkons seier i Oslo var større enn Skules ved Låke. Likevel ville en seier i Oslo ikke nødvendigvis ha gitt Skule kontroll over hele landet. Baglerne kontrollerte Østlandet i lange perioder, men klarte aldri å etablere seg på Vestlandet. Som sine etterfølgere var Håkon det meste av sommerhalvåret på reise langs kysten mellom Oslo og Bergen. Han tilbrakte 25 vintre i Bergen, 8 i Trondheim og 15 på Østlandet, enten i Oslo, Tønsberg eller andre steder langs Oslofjorden eller i Båhuslen.⁵ Vestlandet ser derfor ut til å ha vært Håkons kjerneområde, i tillegg til kyststrekningen videre til Oslo. Tilknytningen til de indre områdene av Østlandet har vært mindre og et nederlag her muligens mindre katastrofalt. I tillegg er det også andre grunner til at Håkon sto sterkere enn Skule.

1. Etter at artikkelen var sendt til redaksjonen, fikk jeg vite at Knut Arstad også hadde sendt inn en artikkel om delvis de samme spørsmål. Etter avtale med redaksjonen og Arstad har jeg derfor føyet til noen kommentarer til denne artikkelen.
2. Bagge, S. (2020). Håkon og Skule 1217–1240. *Historisk tidsskrift*, 99(3), 184–196. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2020-03-02>
3. Orning, H.J. (2021). Håkon, Skule og de norske borgerkrigene. *Historisk tidsskrift*, 100(3), 221–237. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2021-03-03>
4. Bagge 2020: 193.
5. Bagge 2020: 268.

For det første utgangspunktet: Hvorfor ble Håkon og ikke Skule valgt i 1217? Skule var 28 år gammel, erfaren i krig og politikk og dessuten bror av den tidligere kongen; Håkon var bare 13 og politisk et ubeskrevet blad. Men han var sønnesønn av kong Sverre og dermed både medlem av dynastiet og etterkommer etter birkebeinernes opprinnelige leder og største helt. Ikke desto mindre var valget omstridt, men «de gamle birkebeinerne», med hovedstøtte på Vestlandet, avgjorde saken.⁶

Når Håkon i en alder av 13 år kunne beseire Skule, virker det ikke så overraskende at han også kunne gjøre det da han var blitt 36 og hadde sittet på tronen i 23 år, hvorav størstedelen som myndig konge. I siste del av denne perioden, i alle fall fra begynnelsen av 1230-årene, hadde han også styrket sin stilling på bekostning av Skule. Antagelig i 1237 ble Skules riksdal omgjort til en tredjedel av alle sysler i landet, samtidig som Skule ble tvunget til stadige møter med Håkon, der Håkon alltid var den overlegne.⁷ Trolig i sammenheng med denne endringen var Skule også blitt utnevnt til hertug.⁸ Orning reagerer på min omtale av dette som «en tom tittel» og fremhever, med sitatbelegg, betydningen av titler i middelalderen.⁹ Det er selvfølgelig riktig nok. Spørsmålet er imidlertid om en tittel var tilstrekkelig kompensasjon for svekkelsen av Skules makt. Opprøret tre år senere tyder ikke på det.

Sagaen er vag om årsakene til opprøret, og moderne historikere har gitt ulike forklaringer. Orning oppfatter opprøret som ledd i en feide, en serie konflikter mellom de to som eskalerer fordi Skule frykter Håkons hevn etter at han har mobilisert en større flåte enn kongen har tillatt.¹⁰ Arstad forklarer derimot opprøret med Skules ønske om å la sin stilling gå i arv til sønnen, noe Håkon motsatte seg.¹¹ Dette er en rimelig forklaring, bortsett fra at opprøret da kommer nokså sent. Skule fikk vite om sønnen i 1229 og gjorde flere forgjeves forsøk på å få ham anerkjent.¹² Spørsmålet om arvefølge kan likevel ha blitt mer aktuelt for Skule etter at han hadde passert femti år i 1239, en høy alder etter tidens forhold. Håkon kunne derimot argumentere med at sønnen ikke bare var uektefødt, men også født i hor; hans mor var en gift kvinne som fikk barn med Skule.

Arstad hevder også at den nye fordelingen av territorium kan ha vært en fordel for Skule; han fikk nå et kontaktnett over hele riket, samtidig som hans stilling i Trøndelag kan ha vært sterk nok til å kompensere for de systemene han måtte gi fra seg her.¹³ Videre nevner sagaen bare ett eksempel på at en sysselmann gikk over fra Skule til Håkon, nemlig Bård i Hestbø i Ryfylke.¹⁴ Sagaen gir likevel så få opplysninger om partenes lokale støtte at dette er lite å bygge på. En rekke sysselmenn kan ha skiftet side uten at sagaen nevner det.

Riksdelingen mellom Håkon og Skule var blitt fastsatt da Håkon var mindreårig og hadde liten mulighet til å protestere. Hans forsøk på å endre den i 1223 hadde også vært forgjeves. Skule hadde da fått godt over en tredjedel av landet, 121 skipreider mot Håkons 158.¹⁵

6. *Hákonar saga Hákonarsonar* (heretter HH) I. (2013). Utg. Sverrir Jakobsson, Thorleifur Hauksson og Tor Ulset. Reykjavík: Hið Islenska fornritafelag, 190–205; Helle, K. (1974). *Norge blir en stat*. Bergen-Oslo-Tromsø: Universitetsforlaget, 105–108; Bagge, S. (1996). *From Gang Leader to the Lord's Anointed*. Odense: Odense University Press, 97–106.

7. HH II: 37, 39; Bagge 2020: 191 f.

8. HH II: 37.

9. Orning 2021: 229.

10. Orning, H.J. (2018). Feud in the State. The Conflict Between Håkon Hákonsson and Skuli Baardsson. I K. Gilbert & S.D. White (red.), *Emotion, Violence, Vengeance and Law in the Middle Ages* (s. 208–224). Leiden: Brill, 216.

11. Arstad, K. (2019). *Rex Bellicosus. Strategi, taktikk og feltherre-egenskaper i Norge på 1200-tallet* (doktoravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo, 316–323; Arstad, K. (2022). Veien mot opprør. Nytt lys på konflikten mellom Håkon og Skule. *Historisk tidsskrift*, 101(2), 96–111.

12. Bagge 2020: 190–191.

13. Arstad 2019: 271–326; Arstad 2022: 102–105.

14. HH II: 63.

15. HH I: 267; Arstad 2022: 98.

Sagaen forteller om motsetninger mellom de to helt fra valget i 1217, i begynnelsen arrogant opptreden fra Skule mot den unge og uerfarne Håkon. Så følger en fredelig periode fra slutten av 1220-årene, muligens som følge av at Skule ble rammet av en alvorlig sykdom i 1226 og avla løfte om korstog.¹⁶ Håkons konfrontasjon med Skule og ydmykelsen av ham i Bergen i 1233¹⁷ markerer begynnelsen på et nytt motsetningsforhold mellom de to. Etter 1233 hører vi om en serie episoder og problemer, som oftest forklares, i den grad de forklares, med intriger fra ondsinnede menn.¹⁸ Det overordnede tema kan imidlertid ha vært Håkons ønske om å begrense Skules territorium. Dette har han antagelig oppnådd i 1237. Selv om sagaen ikke sier det direkte, er det rimelig å anta at den nye ordningen innebar en matematisk riktig fordeling, altså at Skule fikk 93 skipreider mot Håkons 186. – Dette under forutsetning av at antallet skipreider var det samme som i 1277, nemlig 279 og ikke, som i Gulatingsloven, 308.¹⁹ Den forholdsvise fordelingen blir imidlertid den samme i begge tilfeller.

Som kompensasjon har Skule fått hertugtittelen, muligens også løfte om større innflytelse på det sentrale riksstyret. Skules motvilje mot å møte Håkon tyder imidlertid på at et slikt løfte ikke er blitt innfridd; møtene har snarere bestått i at Skule har måttet bøye seg for Håkons vilje. Selv om sagaens fremstilling ikke gjør det lett å avdekke hva som egentlig foregikk mellom de to rivalene i tiden 1233–40, mener jeg, i motsetning til Orning, at vi ikke har å gjøre med en feide, men med et systematisk forsøk fra Håkons side på å styrke sin makt på bekostning av Skule.²⁰

Skules handlinger etter å ha blitt utropt til konge illustrerer forskjellen mellom ham og Håkon: Skule må først skaffe seg kontroll over et større territorium; derfor den hensynsløse elimineringen av potensielle motstandere. Valget av november som tidspunkt for opprøret kan ha vært bestemt av at Håkon vanskeligere kunne mobilisere leidangen og bevege seg til sjøs om vinteren.²¹ Skule fikk dermed tid til å konsolidere sin stilling.

Når det gjelder Håkons reaksjon på Skules opprør, mener Orning at han enten var usikker på hva som hadde skjedd, eller i tvil om hva han skulle gjøre. Orning forutsetter her at Håkon ble sittende i Bergen inntil han fikk melding om Skules seier ved Låke.²² Det er feil. Håkon dro til Trondheim og inntok byen. Før han gjorde det, sørget han imidlertid for å styrke sin stilling på Østlandet, blant annet gjennom å sikre den tidligere ribbunglederen Knut Håkonssons lojalitet – han ble forfremmet til jarl.²³ Inntil disse tiltakene var iverksatt, måtte Håkon bli i Bergen for å kunne gripe inn mot et eventuelt angrep fra Skule på Østlandet. Da han så dro til Trondheim, var det i forvissning om at Skule, om han forlot Trondheim, ville bli stoppet av Knut jarl og hans menn og dermed ville få Håkons styrker på begge sider av seg. Håkon kunne derfor være generøs mot sine motstandere og ga dem frist til sommeren (14. april) for å søke forsoning. Trolig har han regnet med at Skule ville bli slått før det. Her tok imidlertid Håkon feil – Knut var ikke blitt noen bedre hærfører enn da han kjempet mot Håkon 13–14 år tidligere.²⁴

16. Arstad 2019: 261–271.

17. HH II: 21–23; Bagge 2020: 189–190.

18. Arstad 2019: 281–310 diskuterer disse konfrontasjonene nærmere og konkluderer med Skule kom best ut av dem. Jeg synes imidlertid det er vanskelig å finne et entydig mønster.

19. Bjørkvik, H. (1982). Skipreide. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XV* (s. 546–551), her s. 547.

20. Bagge 2020: 190–192.

21. Arstad 2019: 360–362.

22. Orning 2021: 225–226.

23. HH II: 67.

24. Om Knut som hærfører, se Arstad 2019: 211–254, sammenfatning s. 249–254 og om hans ledelse ved Låke s. 405–407.

Håkons opphold i Trondheim viser en karakteristisk forskjell mellom ham og Skule. Mens Skule hensynsløst rydder sine motstandere av veien, gjør Håkon det motsatte. Han er trygg på at han er rettmessig konge og har bred oppslutning. De følgende begivenhetene antyder at han kanskje gikk vel langt i denne retning, men hans fremgangsmåte sier likevel mye, ikke bare om hans personlighet, men også om hans oppfatning av situasjonen. Selv om hans stilling var mindre sikker enn han hadde trodd, viste Håkons oppfatning seg å være riktig i det lange løp.

Skules seier ved Låke 9. mars ødela Håkons plan. Ifølge Orning fikk Skule nå kontroll over hele Østlandet. Denne konklusjonen bygger på Sturlas utsagn om at mange på Østlandet gikk Skule til hånd, men det er påfallende at Sturla nevner svært få navn.²⁵ Tatt i betraktning de mange navnene som ellers forekommer i sagaen, kan dette tyde på at Skule fikk liten aktiv støtte fra fremtredende menn, bortsett da fra dem som allerede hadde støttet ham. Sagaene navngir noen av disse, og Skule hadde dessuten tidligere søkt seg til Østlandet for å komme unna Håkon.²⁶ Etter å ha inntatt Oslo ser Skule ut til å ha konsentrert mesteparten av sine styrker der, men birkebeinerne, under Knut jarl, satt fremdeles i Tønsberg. Skules neste skritt, hvis Håkon ikke hadde kommet, ville ha vært å beleire Tønsberg, som var vanskeligere å innta enn Oslo på grunn av Slottsfjellet. På den annen side må Skules sjanser til seier over Knut jarl ha vært store, gitt jarlens tidligere prestasjoner.

Orning hevder at Håkons situasjon etter Låke ikke var grunnleggende forskjellig fra Skules etter nederlaget i Oslo: Skules menn i Trondheim blir kjepphøye og håner kongsmennene, og folk i Bergen er lite lystne på å følge kongen østover. Endelig utelukker ikke Håkon et forlik med Skule i samtale med erkebiskopen.²⁷ Likheten virker ikke påfallende på meg. Skules menn nøyer seg med å håne; de angriper ikke kongsmennene. Dessuten forteller sagaen at det kom vårbelger (Skules tilhengere) til Håkon og fikk grid av ham.²⁸ I Bergen er det rimelig, med Orning, å tolke forslaget om leidangsutbud som uttrykk for frykt for å gå imot Skule med én gang, men Håkon har likevel en tilstrekkelig styrke med leidangsmennene fra Trøndelag. Når det gjelder samtalen med erkebiskopen, slik den er gjengitt av Sturla, sier Håkon at han på det aktuelle tidspunkt ikke vil søke forlik med Skule.²⁹ Det vil han først gjøre etter at de to har møtt hverandre i åpent slag og Håkon har tapt –noe Håkon åpenbart ikke tror vil skje. At Håkon ikke er enda mer kategorisk i sin avvisning, kan være et uttrykk for høflighet. Man forteller ikke en erkebiskop direkte at man ikke vil høre på hans råd.

Endelig er det den forskjellen mellom de to at Håkons nederlag blir en stimulans til ny innsats, mens Skules fører til totalt sammenbrudd. Etter slaget i Oslo 21. april mister han all støtte, og Håkon behøver ikke engang å være personlig til stede for å vinne den endelige seieren.

I hvilken grad har vi her å gjøre med «nothing succeeds like success» og i hvilken grad med legitimitet? Det er klart at Håkon var usedvanlig heldig med sin seier i Oslo. Han kom frem mye raskere enn forventet på grunn av gunstig vind. Hva ville så ha skjedd hvis han ikke hadde vunnet? Det kommer antagelig an på omfanget av et nederlag. Hadde han mistet

25. HH II: 76.

26. HH II: 29–33.

27. Orning 2021: 225 f.; HH II: 78 f.; jf. også Arstad 2022: 107–109. – Ornings henvisninger til sagaen er noe forvirrende. Han oppfører bare originalteksten i litteraturlisten, men ser for det meste ut til å henvise til oversettelsen i praksis, dels til sider og dels til kapitler. Begge deler er forskjellige i originalen og oversettelsen.

28. HH II: 80–83.

29. HH II: 78–79.

størstedelen av hæren, ville situasjonen ha vært alvorlig. Hadde han derimot kunnet trekke seg tilbake med styrken noenlunde intakt, ville neste trekk ha vært opp til Skule, antagelig ved et angrep på Tønsberg, der Håkon ville ha hatt fordel av å forsvare seg fra en sterk posisjon.

Når det gjelder spørsmålet om legitimitet, er det klart at en konge må tilhøre kongeætten. Alle pretendenter som sto frem, hevdet at de oppfylte dette kravet, selv om både samtid og ettertid kan ha reist tvil om det, som i Sverres tilfelle. Håkons avstamning var avgjørende for valget av ham i 1217. I 1240 er det rimelig å tro at han hadde styrket sin posisjon, hvis da ikke misnøye med hans regjering hadde svekket ham. Dette siste gir sagaen oss ingen grunn til å tro. Den er riktignok partisk, men så vidt detaljert at det er en viss sjanse for at den i alle fall indirekte ville ha gitt uttrykk for det om Håkon hadde vært upopulær. I konflikten mellom Håkon og Skule var derfor Håkon vel etablert som landets rettmessige konge. Riktignok kunne Skule også reise krav på tronen i kraft av å være bror av kong Inge, men etter 23 år må dette kravet ha mistet mye av sin appell. Støtte til Skule mot Håkon måtte derfor bygge enten på sterk personlig lojalitet til Skule eller sterk overbevisning om at han ville vinne. Slik støtte var ikke umulig, men krevde mer enn det som skulle til for å støtte Håkon.

Betydningen av tilknytning til kongeætten kommer til uttrykk i at Skules tilhengere under hyllingen begrunner hans krav på tronen med at han er nærmeste arving etter den forrige kongen, broren Inge, og i tillegg regner opp hans tilknytning til den gamle kongeætten med avstamning fra Harald Hårfagre.³⁰ Denne siste genealogien ser det faktisk ut til at vi har bevart. I *Heimskringla* sies det nemlig at Skules stamfar, som også het Skule, kom fra England med Olav Kyrre etter nederlaget ved Stamford Bridge i 1066. Han ble gift med Gudrun Nevsteinsdatter, hvis mor var Ingrid, datter av Sigurd Syr og Asta, Olav den helliges mor.³¹ Siden Skule og Snorre var venner og Snorre i dette tilfellet gikk til det usedvanlige skritt å presentere genealogien til en mann som ikke var konge, er det rimelig å anta at den lignet den som Sturla lar Ivar lagmann presentere på tinget, med unntak av at den sistnevnte må ha inneholdt en direkte tilknytning til Harald Hårfagre.

Kongelig avstamning kan dermed betraktes som en slags inngangsbillett til konkurransen om tronen. I valget mellom flere pretendenter ser likevel personlige egenskaper ut til å ha vært av større betydning.³² Som Arstad har påvist, var Skule dyktigere militært enn Håkon;³³ derfor hadde han i begynnelsen stor fremgang tross begrensede ressurser. Samtidig fremstår Skule som mer brutal enn Håkon. Det samme trekket finner vi også andre steder i sagaen, for eksempel i forbindelse med bondeopprøret i begynnelsen av Håkons regjeringstid, der Skule vil straffe strengt.³⁴ Denne fremstillingen kan skyldes at Sturla er partisk til fordel for Håkon. En episode umiddelbart før opprøret kan imidlertid vanskelig bortforklares. En konflikt om et arveskifte fører til fullt brudd mellom Skule og en av hans nærmeste menn i Trøndelag, Åsolv Jarlsfrende. Åsolv slutter seg til Håkon og blir til slutt sendt til Trøndelag for å drepe Skule.³⁵ – Den nye tilhengeren viser sin lojalitet ved å drepe sin tidligere herre, på samme måte som kong Øysteins drapsmann nesten 100 år før.³⁶ Her viser Skule dårlig poli-

30. HH II: 49.

31. *Heimskringla* (heretter *Hkr*) III. (2002). Utg. Bjarni Aðalbjarnarson, 3. utg. Reykjavík, 198.

32. Orning 2021: 223 tillegger meg den oppfatningen at «Håkon vant primært fordi han hadde mer institusjonell legitimitet enn Skule». Det jeg faktisk sier, er følgende: «Jeg skal ikke utelukke det [at Skule kunne ha vunnet], men vil likevel peke på at Håkon i utgangspunktet sto sterkere [...] ikke bare militært, men også i kraft av sin avstamning og sin langvarige og øyensynlig vellykkede regjering» (Bagge 2020: 193).

33. Arstad 2019: 333–362.

34. HH I: 240.

35. HH II: 41, 111–115.

36. *Hkr* III: 343–345.

tisk skjønn. I sin grundige analyse av Skules opprør gir Arstad et klart bilde av hans taktiske og strategiske dyktighet.³⁷ Derimot kan det tenkes at Skule i tillegg til sin svakere tilknytning til tronen også har hatt mindre evne til å knytte folk til seg.

Konklusjonen på disse iakttagelsene må i første omgang bli at en viss minimumstilknytning til kongeætten var nødvendig for i det hele tatt å kunne delta i konkurransen. I 1217 vant Håkon fordi velgerne oppfattet denne tilknytningen som sterkere enn Skules. I 1240 var den ikke nødvendigvis av samme betydning; hadde Håkons popularitet vært svekket, ville den neppe ha hjulpet ham. Dette ser likevel ikke ut til å ha vært tilfellet. Hans rolige og avslappede oppførsel i Skules «hovedstad» Trondheim er et godt eksempel på det. Han regnet med å få støtte av flertallet, og selv om denne antagelsen en tid lot til å slå feil, ble den bekreftet av Skules totale sammenbrudd. Skules suksess bygget i en helt annen grad enn Håkons på militær seier. Han var underlegen i antall, hadde svakere tilknytning til kongedømmet og var mindre populær.

I de mer sentrale delene av Europa kunne en liten styrke av pansrede ryttere beseire en tallmessig overlegen styrke av fotfolk. Slike elitestyrker fantes ikke i Norge. Bedre trening og utrustning ga en viss fordel, men langt mindre enn pansret rytteri. Sverre vant en del oppsiktsvekkende seire over tallmessig overlegne motstandere på grunn av bedre taktikk og strategi. Men Sverre hadde også karisma; sagaen gir et overveldende inntrykk av hans evne til å begeistre og inspirere sine tilhengere.

Her må det påpekes at «nothing succeeds like success» har sine begrensninger. Sagaene gir mange eksempler på skifte av parti, alt etter hvem som vinner, og at ledere som taper, blir sviktet av sine menn. Men de forteller også om menn som gang på gang kjemper videre og får tilslutning etter nederlag. Det fremste eksempelet på det er Magnus Erlingsson. Lenge etter hans død slutter Snorre *Heimskringla* med en hyllest til den unge helten som beseiret birkebeinerne i slaget på Re i 1177.³⁸ I *Sverris saga* er Magnus Sverres farligste motstander. Hans ferd langs kysten mot Sogn til det siste slaget ved Fimreite skildres som en triumfferd, der folk kappes om å slutte seg til ham, til tross for hans tidligere nederlag.³⁹

Håkons saga gir ikke noe tilsvarende inntrykk av Skule. Fremstillingen av Skules handlinger etter at han har begynt opprøret, er konsentrert om militære tiltak: utryddelse av Håkons tilhengere og senere felttoget østover. De eneste tiltakene av diplomatisk art er brev til utlandet med bønn om støtte. Når Skule diskuterer med sine tilhengere hva man skal gjøre, kommer det en rekke forslag, men ingen er opptatt av hvordan man skal skaffe seg flere tilhengere.⁴⁰ Den økte støtten til Skule i begynnelsen av opprøret kommer som en direkte følge av seieren ved Låke. Omvendt resulterer nederlaget i Oslo i totalt sammenbrudd. Skule manglet dermed den politiske kapital som tillot Magnus Erlingsson å reise seg etter stadig nye nederlag. Derfor er jeg uenig med Orning når han presiserer at det var selve slaget i Oslo og ikke følgene av det som var avgjørende for Skules fall.⁴¹ Tross et ukjent, men åpenbart betydelig antall drepte og særlig fangne ville det ikke ha vært umulig for Skule å reise seg igjen hvis han hadde vært like populær som Magnus Erlingsson. Skules fall må i siste instans skyldes personlige og politiske egenskaper.

Så kan man spørre om Håkon ville ha kommet bedre fra et nederlag i Oslo. Svaret er sannsynligvis ja. Det kan delvis skyldes hans lange tid som etablert konge og den lojaliteten

37. Arstad 2019: 333–345.

38. *Hkr* III: 417.

39. *Sverris saga*. (1920). Utg. G. Indrebø. Kristiania: Den norske historiske Kildeskriftkommission, 89–93.

40. *HH* II: 52 f.

41. Orning 2021: 227.

dette hadde skapt. Når det gjelder personlige egenskaper, kritiseres gjerne sagaen for å gi et blekt bilde. Håkons julefeiring etter Skules opprør sier likevel ganske mye om forskjellen mellom ham og Skule. Skule er opptatt av å drepe sine fiender, Håkon av å pleie sine venner. Håkon samler sine venner i Bergen til en storslått julefeiring, så storslått at han må bryte i stykker kostbare sølvgjenstander for å finansiere den, siden det ikke var kommet forsynninger østfra.⁴² For dette anklaget mange ham for passivitet, men Håkon visste hva han gjorde: Det viktigste var å beholde sine venners lojalitet. Selv om sagaen er partisk og selektiv, er det grunn til å tro at den her peker på en karakteristisk forskjell mellom de to. Håkon kan støtte seg på en kapital av lojalitet; Skule kan det ikke. Hvor langt denne kapitalen rakk, er derimot vanskelig å avgjøre; et klart nederlag i Oslo ville ha hatt alvorlige følger.

Med utgangspunkt i spørsmålet om hvorfor Skule gjorde opprør, diskuterer Orning konfliktene på 1100- og 1200-tallet som fenomen. Han avviser Lundens⁴³ og mine forklaringer ut fra langvarige motsetninger mellom Håkon og Skule. Problemet med våre forklaringsforsøk er at «denne formen for rivaliseringer og rivninger hadde vært helt vanlig i det norske samfunnet uten at det hadde eksplodert som i tilfellet Håkon og Skule.»⁴⁴ Så følger eksempelet med Håkon Galen og kong Inge, som styrte sammen i ti år (1207–17). Her var det spenninger, men ikke brudd. Deretter går Orning tilbake til tiden før 1160 og slutter seg til Narve Bjørgos tese om samkongedømmet som en hensiktsmessig maktdeling for å styre et stort område,⁴⁵ noe som i praksis fortsatte også etter 1160. Sverre tilbød Magnus riksdeling, og selv om Magnus ikke gikk med på dette, var riket i praksis delt mellom de to. Det fortsatte i den følgende tiden. Senere, etter Sverres død, var riket i lengre perioder delt mellom birkebeinere og baglere. Håkon og Skule var dermed de siste i en lang rekke herskere som delte makten mellom seg. Dette viste seg også å være «mer stabilt enn én flokks dominans». Derfor er «det som [...] må forklares [...], ikke Skules motstand, men hvorfor resultatet ble eliminasjon og ikke bare en reduksjon av hans makt».⁴⁶

Etter denne idyll virker det nærmest formastelig å påpeke at maktelingen normalt endte med døden for den ene av partene. I alt 14 konger eller kongsemner ble drept i perioden 1130–1207, mens én døde i landflyktighet. Deretter var riket delt mellom baglere og birkebeinere inntil baglerkongen Filippus døde i 1217 og Håkon Håkonsson ble valgt til konge over hele landet. Selve kampene kan ha vært mer eller mindre voldsomme, men mønsteret er helt klart: Den som krever tronen, vinner eller dør, og det oppstår normalt konflikt mellom herskere som deler makten seg imellom. Ornings mye brukte eksempel, kong Inge og Håkon Galen, er et unntak fra dette, til en viss grad også Sigurd Ribbung og Knut Håkonsson, som gjorde opprør etter forsoningen mellom baglere og birkebeinere i 1217. Sigurd sluttet fred i håp om gunstige betingelser og reiste nytt opprør da han oppnådde for lite, men døde ikke så lenge etter (1226). Han ble etterfulgt av Knut, som sluttet fred mot å få to sysler å styre.

Her dreier det seg om regionale opprørsledere som var vanskelige å beseire, og som oppnådde konsesjoner til gjengjeld for å legge ned våpnene. Skule hadde derimot ikke noe å forhandle med etter nederlaget i Oslo, og ble drept. Riktignok antyder sagaen at Skule kunne ha gjort som Sigurd og Knut. På veien nordover kom det forslag om å dra til Østerdalen, Värmland og Marker og få folk med seg derfra. Dette ble kontant avvist av mennene nordfra, som skulle ha seg frabedt å traske rundt i fjell og skog.⁴⁷ Hadde Skule valgt å bli på Østlan-

42. HH II: 65–66.

43. Lunden, K. (1976). *Norge under Sverreætten*. Oslo: Cappelen, 198–203.

44. Orning 2021: 227.

45. Bjørgo, N. (1970). Samkongedøme kontra einekongedøme. *Historisk tidsskrift*, 49(1), 1–33.

46. Orning 2021: 229.

47. HH II: 109.

det, kunne han muligens ha klart seg som geriljahøvding i en periode og oppnådd lignende konseksjoner som de to forgjengerne. Men da denne løsningen ble forkastet, led Skule samme skjebne som de fleste andre som hadde tapt kampen. Det finnes derfor ikke belegg for Ornings påstand om at fredelig forlik var den normale løsningen på konflikter om tronen. Fredelig forlik var unntaket og forekom bare når ingen av partene var i stand til å beseire den andre fullstendig.

La oss til sist se på de mer overordnede problemene Orning diskuterer. Hva slags samfunn har vi å gjøre med på 1200-tallet, og hvilke endringer skjedde i sammenheng med utviklingen av tronfølgen? Orning kritiserer meg for å overdrive betydningen av lovbestemmelser og påpeker at «endrede lover må sees som et produkt av endrede samfunnsforhold snarere enn årsak til dem». ⁴⁸ Her har Orning misforstått. Når jeg i begynnelsen av det avsnittet Orning siterer fra, stiller spørsmålet om «storhetstiden» etter 1240 skyldtes endringer i tronfølgeordning og politisk kultur eller bare var en tilfeldighet, mener jeg selvfølgelig tronfølgeordningen som politisk praksis, ikke som en lovparagraf. Enekongedømmet ble ikke innført med tronfølge-loven av 1163/64, men med en serie valg av bare én konge fra 1217 og utover, i begynnelsen kombinert med en jarl over en tredjedel av landet. Det er gode grunner til å anta at denne endringen bidro til større stabilitet. ⁴⁹

Som Orning påpeker, hadde imidlertid arvekongedømmet også sine omkostninger. Et system der tilhørighet til dynastiet er eneste kriterium for adkomst til tronen, er utvilsomt sårbart; dessverre gir Herren ikke alltid forstand til den Han gir embete. Et godt utbygget embetsverk og konstitusjonelle organer som begrenser kongens makt, kan redusere problemet, men det vil fortsatt være der. I alle fall reduserer ordningen risikoen for borgerkrig, som utgjør en fare hvis kongedømmet er basert utelukkende på valg. Adopsjon, som Orning nevner som en metode romerne av og til brukte for å velge keiser, ville neppe ha vært noe alternativ i Europa i middelalderen, ettersom kirken forbød det. ⁵⁰

Orning påpeker også at enekongedømmet ikke hadde seiret fullstendig med Håkons seier over Skule. I en diskusjon om tronfølgen som ifølge sagaen fant sted i 1255, finner Håkon det vanskelig å gjøre forskjell mellom sine to sønner og overlater valget til Gud. Da så hans eldste sønn Håkon dør i 1257, oppfatter han det som Guds valg og utpeker sin neste sønn Magnus til enearving. ⁵¹ Det har vært reist tvil om sagaens opplysninger her er korrekte, men det er det all grunn til å tro at de er. På 1200- og begynnelsen av 1300-tallet hadde man i Norden klart å avgrense tronfølgen til kongens ektefødte mannlige etterkommere, men det var vanskelig å gjøre forskjell mellom dem. Både i Danmark og Sverige skapte yngre brødre problemer for sin eldre bror. I Norge skjedde dette ikke, muligens fordi kong Eirik Magnusson (1280–99) var sykkelig og hans yngre bror Håkon den reelle hersker. I senmiddelalderen var det sjelden yngre brødre. Under oldenborgerne dukker de yngre brødrene opp igjen, men de aller fleste hadde ingen politisk betydning; eldste sønns enerett var nå fast etablert. ⁵²

Orning avslutter sin artikkel med en sammenligning av forholdene før og etter 1240 – «borgerkrigstiden» mot «storhetstiden» – og søker å dempe motsetningen mellom de

48. Orning 2021: 230.

49. Bagge, S. (2019b). The Decline of Regicide and the Rise of European Monarchy from the Carolingians to the Early Modern Period. *Frühmittelalterliche Studien*, 53, 152–168; Bagge 2020: 195.

50. Orning 2021: 230; Goody, J. (1983). *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 68–75; Pirinen, K. (1956). Adoption. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* I, 24–25. – Pirinen nevner ættleiding i Norden, som normalt innebar at et ekte barn fikk status som ekte.

51. HH II: 171–172, 189–191.

52. Mer om dette i Bagge, S. (2019a). Tronfølge og borgerkrig i Skandinavia i middelalderen. *Collegium Mediaevale* 32, 77–94; Bagge, S. (2019c). *State Formation in Europe, 843–1789. A Divided World*. London: Routledge, 51–55.

to. Han påpeker helt riktig det forskjellige kildematerialet, berettende mot dokumentariske kilder, og gir noen eksempler, som lett kan forfleres. Som diplommaterialet viser, var ættehevn fortsatt aktuelt, og det var en viktig oppgave for kongen å holde styr på sine menn. Så vidt man kan slutte fra land med bedre kildemateriale, var drapsfrekvensen fortsatt høy. Ornings hovedeksempel, hentet fra *Torgils Skardes saga*, er derimot mindre treffende.⁵³ Islendingen Torgils kommer i konflikt med Knut jarl under et drikkelag, og begge får støtte av hirdmenn. Et større sammenstøt ser ut til å utvikle seg, inntil det lykkes å roe gemyttene. Jeg har vanskelig for å se relevansen av dette eksempelet. For det første har hverken jeg selv eller andre av lignende oppfatning påstått at det ble slutt på drikking og tilhørende slagsmål ved hirden etter 1240. For det andre var Skules opprør ikke resultat av et fylleslagsmål, men av en omhyggelig utformet plan om å erobre makten.

Orning har i sin forskning gjort en verdifull innsats ved å se på det førstatlige samfunn med friske øyne, ikke bare som et forstadium til «storhetstiden» på 1200-tallet. Når det gjelder det konkrete eksempelet vi diskuterer her, må vi imidlertid konstatere at det ikke er grunnlag for Ornings påstand om en normaltilstand der indre konflikt løses gjennom forsoning mellom partene, i motsetning til konflikten mellom Håkon og Skule. Det virker også som Orning undervurderer endringene på 1200-tallet og betrakter Norge isolert fra resten av Europa. Nye tronfølgeregler løser ikke alle problemer, men en sammenligning med andre europeiske land viser klart at de reduserte risikoen for indre konflikt. En annen sak er at denne reduksjonen også bidro til mer ytre konflikt. Sterkere og mer homogene stater kunne lettere mobilisere utad og skape den nesten konstante krigstilstand mellom de europeiske statene som kjennetegner perioden ca. 1500–1800.

Angående det mer avgrensede problemet om forholdet mellom Håkon og Skule og årsakene til Skules opprør, vil jeg i motsetning til Orning og Arstad peke på betydningen av Håkons legale makt og hans personlige popularitet og modifisere oppfatningen av «nothing succeeds like success» som generell forklaring på seire og nederlag.

---

53. Orning 2021: 234.